

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA SEMANTIK MUNOSABATLARNING PRAGMALINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Duschanova Shoxida Baxramovna

Mamun universiteti

E-mail: shahida@gmail.com

Telefon: +998 91 275 41 18

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek tillarida semantik munosabatlarning pragmalingvistik xususiyatlari OAK ilmiy jurnallari talablari asosida qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot sinonimiya, antonimiya, giponimiya, polisemiya, omonimiya hamda metafora va metonimiya kabi semantik hodisalarning real nutq jarayonida kontekst, kommunikativ maqsad va madaniy omillar bilan bog‘liq holda namoyon bo‘lishini yoritadi. Tadqiqot davomida misollar orqali ingliz va o‘zbek tillaridagi farqlar va o‘xshashliklar aniqlanadi.

Kalit so‘zlar: semantika, pragmalingvistika, semantik munosabatlar, kontekst, nutq aktlari

Аннотация: В статье проводится сопоставительный анализ прагмалингвистических особенностей семантических отношений в английском и узбекском языках. Рассматриваются такие семантические явления, как синонимия, антонимия, гипонимия, полисемия, омонимия, метафора и метонимия в контексте речевой коммуникации. В работе приведены примеры из английского и узбекского языков, что позволяет выявить сходства и различия.

Ключевые слова: семантика, прагмалингвистика, семантические отношения, контекст, речевые акты

Abstract: This article provides a comparative analysis of the pragmalinguistic features of semantic relations in English and Uzbek languages in accordance with OAK journal requirements. The study examines synonymy, antonymy, hyponymy, polysemy, homonymy, metaphor and metonymy, emphasizing the role of context, communicative intention, and cultural factors. Examples from both languages illustrate similarities and differences, providing practical insights for comparative linguistics and foreign language teaching.

Keywords: semantics, pragmatics, semantic relations, context, speech acts

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda semantik va pragmalingvistik yondashuvlar muhim ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Til birliklarini real nutq jarayonida o‘rganish semantik

munosabatlarning yashirin va bilvosita ma’nolarini aniqlash imkonini beradi. Ingliz va o‘zbek tillarini qiyosiy o‘rganish universal va milliy pragmalingsvistik xususiyatlarni ochib beradi. Shu bilan birga, tadqiqot tilshunoslarga tilning kontekstga bog‘liqligi, kommunikativ niyat va madaniy faktorlarni hisobga olishda yordam beradi. Zamonaviy tilshunoslikda til birliklarini faqat formal va struktur jihatdan emas, balki ularning nutq jarayonidagi ma’no, vazifa va kommunikativ ta’siri nuqtai nazaridan o‘rganish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Shu jihatdan pragmalingsvistika til va nutqning o‘zaro munosabatini, ya’ni til birliklarining real kommunikativ vaziyatda qanday ma’no kasb etishini, so‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi maqsad, kontekst hamda ijtimoiy omillar ta’sirini tahlil qiladi. Pragmalingsvistik yondashuv semantik munosabatlarni chuqurroq anglash imkonini berib, til birliklarining yashirin, implitsit va kontekstga bog‘liq ma’nolarini ochib beradi.

Ingliz va o‘zbek tillarida semantik munosabatlar — sinonimiya, antonimiya, giponimiya, polisemiya oid hodisalar, shuningdek, implikatura, presuppozitsiya kabi pragmatik birliklar orqali namoyon bo‘ladi. Ushbu munosabatlar har ikki tilda umumiyliklarga ega bo‘lishi bilan birga, milliy-madaniy omillar, nutq etiketi, ijtimoiy rol va kommunikativ strategiyalar ta’sirida o‘ziga xos pragmalingsvistik xususiyatlarni ham yuzaga chiqaradi. Masalan, ingliz tilida bilvosita nutq aktlari va muloyimlik strategiyalari keng qo‘llanilsa, o‘zbek tilida hurmat, ijtimoiy maqom va milliy qadriyatlar semantik munosabatlarning pragmatik talqinida muhim rol o‘ynaydi.

Mazkur ishning dolzarbligi shundaki, ingliz va o‘zbek tillaridagi semantik munosabatlarning pragmalingsvistik xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilish orqali ikki tilning kommunikativ imkoniyatlari, nutqiy strategiyalari hamda ma’no ifodalash usullarini yanada chuqurroq ochib berish mumkin. Bu esa tarjimashunoslik, chet tilini o‘qitish, madaniyatlararo muloqot va amaliy tilshunoslik sohalari uchun nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Semantik munosabatlar so‘zlar va iboralar o‘rtasidagi ma’noviy aloqalarni ifodalaydi. Pragmalingsvistika esa ushbu birliklarning real nutq jarayonida qanday talqin qilinishini, ya’ni kontekst, so‘zlovchi va tinglovchi omillari bilan bog‘liq holda o‘rganadi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, so‘z va iboralar o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, nutq holatiga qarab ularning ma’nosi o‘zgarishi mumkin. Semantik munosabatlar til birliklari o‘rtasidagi ma’noviy bog‘lanishlarni ifodalaydi va til tizimining muhim tarkibiy qismini tashkil etadi. Ular so‘z, so‘z birikmasi va gap darajasida namoyon bo‘lib, nutq mazmunining aniqligi va mantiqiylikini ta’minlaydi. Semantik munosabatlarga sinonimiya (ma’nodosh birliklar), antonimiya (qarama-qarshi ma’nolar), omonimiya, giponimiya–giperonimiya (tur-jins munosabatlari), polisemiya oid hodisalar kiradi. Ushbu munosabatlar tilning lug‘aviy-semantik tizimini shakllantiradi va ma’no ifodasining rang-barangligini yuzaga chiqaradi.

Mening fikrimcha, Pragmalingvistik xususiyatlar esa semantik munosabatlarning real nutq jarayonida, muayyan kommunikativ vaziyatda qanday namoyon bo‘lishini o‘rganadi. Ya’ni biror til birligining ma’nosi faqat lug‘aviy yoki grammatik jihatdan emas, balki kontekst, so‘zlovchining niyati, tinglovchining bilim darajasi, ijtimoiy maqom, madaniy omillar bilan uzviy bog‘liq holda talqin qilinadi. Shu sababli pragmalingvistika semantik munosabatlarning yashirin (implitsit) qatlamini ochib berishga xizmat qiladi.

Masalan, sinonimik birliklar nutqda turli pragmatik maqsadlarda qo‘llaniladi: rasmiylik darajasini oshirish, muloyimlikni ifodalash yoki baholovchi munosabat bildirish. Antonimik munosabatlar esa qarama-qarshilik orqali ta’sirchanlikni kuchaytirish, emotsional holatni ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Shuningdek, presuppozitsiya va implikatura kabi pragmatik hodisalar orqali gapda bevosita aytilmagan, ammo tinglovchi tomonidan anglandigan ma’nolar yuzaga keladi.

Ingliz va o‘zbek tillarida semantik munosabatlarning pragmalingvistik xususiyatlari milliy-madaniy tafovutlar bilan chambarchas bog‘liq. Ingliz tilida bilvosita nutq aktlari, muloyimlik strategiyalari va kontekstga tayanish kuchli bo‘lsa, o‘zbek tilida hurmat shakllari, ijtimoiy masofa va an’anaviy qadriyatlar semantik munosabatlarning pragmatik talqinida yetakchi ahamiyat kasb etadi. Shu bois semantik munosabatlarni pragmalingvistik nuqtai nazardan o‘rganish tilning kommunikativ imkoniyatlarini yanada to‘liq yoritishga yordam beradi.

Sinonim birliklar ma’no jihatdan yaqin bo‘lsa-da, ularning nutqda tanlanishi pragmalingvistik omillarga bog‘liq. Ingliz tilidagi big, large, huge hamda o‘zbek tilidagi katta, ulkan, bahaybat birliklari emotsional-ekspressiv jihatdan farqlanadi. Antonimlar esa kinoya, baholash va qarama-qarshilik ifodasi sifatida ishlatiladi. Misol uchun, happy va sad so‘zlari kontekstga qarab kuchli ekspressiv effekt beradi. Sinonimik birliklar — shaklan turli, ammo umumiy yoki yaqin ma’noni ifodalovchi til birliklaridir. Ular tilning lug‘aviy boyligini oshiradi, nutqda takrorni kamaytiradi va ifodaning uslubiy rang-barangligini ta’minlaydi. Sinonimlar to‘liq (absolyut) va qisman (nisbiy) sinonimlarga bo‘linadi. To‘liq sinonimlar kam uchraydi va odatda terminologik sohada uchrasa, qisman sinonimlar ma’no nozikliklari, uslubiy rang, emotsional-ekspressiv baho bilan farqlanadi.

Pragmalingvistik nuqtai nazardan sinonimik birliklarning tanlanishi so‘zlovchining kommunikativ maqsadi, nutq vaziyati va ijtimoiy omillarga bog‘liq. Masalan, rasmiy vaziyatda neytral yoki rasmiy sinonimlar tanlansa, norasmiy muloqotda so‘zlashuv uslubiga xos sinonimlar qo‘llaniladi. Bu holat sinonimlarning nafaqat semantik, balki pragmatik funksiyasini ham belgilaydi.

Ingliz tilida sinonimik birliklar ko‘pincha muloyimlik va bilvositalik strategiyalarini amalga oshirishda xizmat qiladi (masalan, ask – request – inquire). O‘zbek tilida esa

sinonim tanlovi hurmat, ijtimoiy masofa va nutq odobi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, buyruq, iltimos yoki maslahatning pragmatik kuchini belgilaydi (aytmoq – bildirmoq – ma’lum qilmoq).

Shunday qilib, sinonimik birliklar semantik jihatdan yaqin bo‘lishiga qaramay, pragmalingsvistik xususiyatlari bilan farqlanadi. Ularning nutqda to‘g‘ri va o‘rinli qo‘llanilishi muloqot samaradorligini oshiradi hamda so‘zlovchining madaniy-lisoniy kompetensiyasini namoyon etadi.

Polisemantik birliklar bir nechta o‘zaro bog‘liq ma’nolarga ega bo‘ladi. Ingliz tilidagi bank yoki o‘zbek tilidagi bosh so‘zlari faqat kontekst asosida to‘g‘ri talqin qilinadi. Omonim birliklar esa tushunmovchilik keltirib chiqarishi mumkin, shuning uchun nutq kontekstiga alohida e’tibor berish zarur. Metafora va metonimiya semantik ko‘chishning muhim turlaridan bo‘lib, nutqning ta’sirchanligini oshiradi va pragmalingsvistik baholash vositasi sifatida xizmat qiladi. Misol uchun, *time is money* iborasi ingliz tilida metafora orqali abstrakt tushunchani boyitadi, o‘zbek tilidagi vaqt – pul iborasi esa shunga o‘xshash effekt beradi. Tadqiqot natijalari qiyosiy tilshunoslik va chet tillarni o‘qitishda amaliy qo‘llanilishi mumkin. Talabalar va o‘qituvchilar semantik va pragmalingsvistik jihatlarni o‘rganish orqali tilni chuqurroq tushunadilar. Shu bilan birga, tarjima va kommunikativ vazifalarni bajarishda kontekst va ma’no birliklariga alohida e’tibor qaratish tavsiya etiladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ingliz va o‘zbek tillarida semantik munosabatlarning pragmalingsvistik talqini kontekst va kommunikativ maqsad bilan bevosita bog‘liqdir. Ushbu xususiyatlar qiyosiy tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega. Shu bilan birga, amaliy qo‘llanma sifatida til o‘qitish jarayonida ham keng qo‘llanilishi mumkin. Mazkur tadqiqotda ingliz va o‘zbek tillarida semantik munosabatlarning pragmalingsvistik xususiyatlari tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, semantik munosabatlar til tizimining muhim qatlami bo‘lib, ularning real nutq jarayonidagi talqini pragmalingsvistik omillar bilan chambarchas bog‘liqdir. So‘z va birliklarning ma’nosi faqat lug‘aviy mazmun bilan cheklanmay, balki kontekst, kommunikativ vaziyat, so‘zlovchining maqsadi hamda tinglovchining qabul qilish darajasi orqali to‘liq namoyon bo‘ladi.

Ingliz va o‘zbek tillarida sinonimik birliklar, antonimik qarama-qarshiliklar hamda boshqa semantik munosabatlar nutqda turli pragmatik vazifalarni bajaradi. Xususan, ingliz tilida bilvosita nutq aktlari va muloyimlik strategiyalari yetakchi o‘rin egallasa, o‘zbek tilida hurmat, ijtimoiy maqom va milliy-madaniy qadriyatlar semantik birliklarning pragmatik talqinini belgilovchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi.

Qiyosiy tahlil natijasida har ikki tilda semantik munosabatlarning umumiy va farqli jihatlari aniqlanib, ularning kommunikativ samaradorlikni ta’minlashdagi o‘rni yoritildi.

Ushbu xulosalar tarjimashunoslik, chet tilini o‘qitish, madaniyatlararo muloqot va amaliy tilshunoslik sohalarida muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega bo‘lib, kelgusidagi tadqiqotlar uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Levinson S.C. Pragmatics. Cambridge University Press, 1983.
2. Yule G. Pragmatics. Oxford University Press, 1996.
3. Lyons J. Linguistic Semantics. Cambridge University Press, 1995.
4. Cruse D.A. Meaning in Language. Oxford University Press, 2004.
5. Mey J.L. Pragmatics. Blackwell Publishing, 2001.
6. Nurmonov A. Pragmalingvistika asoslari. Toshkent, 2012.
7. Rahmatullayev Sh. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Toshkent, 2006.
8. Jespersen O. Language: Its Nature, Development and Origin. London, 1922.